

Jacek Wodnicki

Akademia Marynarki Wojennej im. Bohaterów Westerplatte

jacek.wodnicki1403@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0560-3105>

Znaczenie Sojuszu Północnoatlantyckiego w umacnianiu bezpieczeństwa na wschodniej flance NATO

Streszczenie: Celem tekstu jest ocena i analiza działań podjętych przez Sojusz Północnoatlantycki w zakresie wzmocnienia bezpieczeństwa na wschodniej flance NATO. Punkt wyjścia do prowadzonych badań stanowi imperialna postawa Federacji Rosyjskiej, która poprzez destabilizację sytuacji w Gruzji i na Ukrainie skutecznie hamuje prozachodnie ambicje państw „bliskiej zagranicy”. Celem działania Rosji jest chęć odzyskania utraconej strefy wpływów oraz statusu światowego mocarstwa. Przedmiotowa analiza obejmuje okres od szczytu NATO w Newport w 2014 r. i przyjęcia przez przywódców państw NATO „Planu Gotowości Sojuszu” (*Readiness action plan*) – jako doraźnej formy wzmocnienia wschodniej flanki NATO, a kończy się szczytem NATO w Brukseli w 2018 r. i zapowiedzią utworzenia inicjatywy „4 x 30”. Na ważność i aktualność tematu wpływa fakt, iż Rzeczpospolita Polska jest krajem flankowym NATO, a działania destabilizacyjne w pobliżu jej granic jednoznacznie wskazują na deficyt bezpieczeństwa w pobliżu granic Polski.

Słowa kluczowe: NATO, Sojusz Północnoatlantycki, Rosja.

The importance of the North Atlantic Treaty Organization in enhancing security in the eastern part of the Alliance

Summary: The aim of this text is to analyze and assess steps taken by NATO in enhancing security in the eastern part of the Alliance. The research is conducted in connection with destabilization Georgia and Ukraine by Russian Federation. Russian aim is to hamper integration former Warsaw Pact countries with NATO, restoring supremacy in the region and regain status of the world's superpower. This analysis covers the period from the NATO summit in Newport in 2014 and implementation by North Atlantic Council "Readiness action plan" – as an interim form of strengthening NATO's eastern flank, and closes in 2018 with launching a NATO Readiness Initiative (4x30) during summit in Brussels. The importance of this subject is influenced by the fact that Republic of Poland is NATO's eastern country and destabilization activities near its borders has negative influence security in the region.

Keywords: NATO, Russia.

Wprowadzenie

Bezpieczeństwo militarne na wschodniej flance NATO stanowi odwieczny przedmiot zainteresowania Paktu Północnoatlantyckiego. W okresie zimnowojennego napięcia była to permanentna groźba narzucenia światu ustroju komunistycznego oraz ekspansji terytorialnej przez Związek Radziecki. W latach dziewięćdziesiątych rozpad Układu Warszawskiego i kilka miesięcy później ZSRR spowodował ogromne zmiany w dyslokacji rosyjskich sił zbrojnych. Uzyskanie pełnej suwerenności przez Polskę, Czechosłowację, Węgry i Niemiecką Republikę Demokratyczną oznaczało dla Rosji konieczność relokacji potężnych zgrupowań armii z terytorium byłych sojuszników. Należy pamiętać, że ówczesna sytuacja geopolityczna i granice wschodniej flanki NATO jednoznacznie wpływały na jakość armii stacjonującej w tym rejonie. Wycofujące się pododdziały stanowiły zasadniczą część wojsk lądowych planowaną do użycia w pierwszym rzucie strategicznym, formacje najlepiej wyszkolone i wyposażone oraz o najwyższych zdolnościach bojowych (Balcerowicz, 2010, s. 83). Pomimo przedstawionej dezorganizacji sił zbrojnych Rosji zagrożenie dla Polski stanowiła powstała próżnia bezpieczeństwa, którą należało wypełnić twardymi gwarancjami bezpieczeństwa. Ze względu na położenie geopolityczne i posiadany potencjał militarny tylko przynależność do wiarygodnego porozumienia mogła przekreślić realne szanse rosyjskiej dominacji w regionie. Dla Warszawy cel ten został osiągnięty z chwilą przystąpienia do Paktu Północnoatlantyckiego i uzyskaniem zobowiązania do kolektywnej obrony.

Za wschodnią granicą w tym czasie urząd premiera (wkrótce później prezydenta) obejmuje Władimir Putin, który od samego początku swoich rządów konsekwentnie realizuje proces modernizacji technicznej i odbudowy potęgi rosyjskiej armii. Zmiany strukturalno-organizacyjne oraz wzrost potencjału militarnego powodują coraz śmielsze artykułowanie swoich celów i bezprecedensowe naruszanie integralności terytorialnej innych państw. W chwili obecnej postawa Federacji Rosyjskiej uświadamia opinii publicznej, że państwo to dąży do odzyskania statusu światowego mocarstwa. Dla Polski, będącej krajem flankowym NATO, wynika z tego zasadniczy wniosek, iż w pobliżu granic Sojuszu Północnoatlantyckiego w dalszym ciągu występuje deficyt bezpieczeństwa.

Zagrożenie potęguje wzrastająca ilość współczesnych wyzwań dla Paktu Północnoatlantyckiego występujących zarówno na wschodzie, jak i na południu, ze strony aktorów państwowych i niepaństwowych, ataki terrorystyczne, incydenty cybernetyczne i działania hybrydowe (North Atlantic Council [NAC], 2014). Zakres przedstawionych problemów wpływa na kryzys spójności NATO i powoduje zróżnicowanie priorytetów bezpieczeństwa wśród poszczególnych sojuszników. Wschodnioeuropejscy członkowie Sojuszu największe zagrożenie upatrują w agresywnych działaniach Rosji, podczas gdy państwa zachodnie są skłonne utrzymywać bliskie partnerstwo z Moskwą (Czulda i in., 2012, s. 88). Warto przypomnieć, że położenie Polski i krajów nadbałtyckich odpowiada lokalizacji Niemiec przed pierwszym pozimnowojennym rozszerzeniem NATO. W ówczesnym okresie RFN była gorącym orędownikiem rozszerzenia Paktu na wschód i przyjęcia Polski do struktur Sojuszu, a tym samym oddalenia o około pięćset kilometrów

wschodniej granicy NATO.

Przedmiotem refleksji w niniejszym tekście będzie analiza działań podjętych przez Sojusz Północnoatlantycki w zakresie umacniania bezpieczeństwa na wschodniej flance. Przedmiotowe badania zostały ograniczone okresem pomiędzy szczytem NATO w Newport w 2014 r. a szczytem w Brukseli w 2018 r. Według autora niniejszego artykułu zasadne jest również przedstawienie głównych wątków dotyczących narastania zagrożenia ze strony Federacji Rosyjskiej (wojna w Gruzji, wojna na Ukrainie) oraz analiza zapisów regulujących współpracę NATO–Rosja. Bilans działań Rosji pozwoli ocenić zarówno okoliczności, w których NATO zdecydowało się rozpocząć proces wzmacniania wschodniej flanki NATO, jak i zakres oraz skalę wsparcia udzielonego wschodnim sojusznikom.

Narastanie zagrożenia ze strony Federacji Rosyjskiej

Pierwszym przykładem (w XXI wieku) naruszenia integralności terytorialnej innego państwa przez Federację Rosyjską była interwencja w Gruzji. Radykalne zmiany polityczno-ustrojowe w tym kraju zostały zapoczątkowane rewolucją róż w 2003 r. i objęciem władzy przez Mikheila Saakashvilego. Celem polityki nowego prezydenta było przeprowadzenie intensywnych reform, umożliwiających zakotwiczenie państwa w euroatlantyckich strukturach – równoznaczne z opuszczeniem rosyjskiej strefy wpływów (Fedorowicz, 2015, s. 16). Realizacja tego zadania wymagała jednak pełnej integracji Gruzji i odzyskania kontroli politycznej nad Abchazją i Osetią Południową. Próba ta doprowadziła do pogorszenia relacji z Rosją, a w konsekwencji rosyjskiej interwencji w Gruzji (Fedorowicz, 2015, s. 16).

Prozachodni kierunek Gruzji obrany przez Mikheila Saakashvilego znajdował odzwierciedlenie we współpracy z Sojuszem Północnoatlantyckim. Gruzja od lat zabiegała o przyznanie planu gotowości na rzecz członkostwa (*Membership Action Plan*). Zakres współpracy z NATO obejmował udział kontyngentów gruzińskich w operacji afgańskiej, wspólne ćwiczenia, intensywne reformy i profesjonalizację sił zbrojnych (Kupiecki, 2016, s. 125). Warto również podkreślić, że Gruzja była faktycznym sojusznikiem Stanów Zjednoczonych, wysyłając liczny kontyngent wojskowy do Iraku. W 2007 r. parlament gruziński podjął decyzję, na mocy której zwiększono liczbę żołnierzy w Iraku z 850 do 2 tys. – co w przeliczeniu na jednego mieszkańca stanowiło wyższy wskaźnik żołnierzy niż w przypadku kontyngentu Stanów Zjednoczonych (*Więcej gruzińskich...*, 2007). Dla Gruzji zaangażowanie w Iraku stanowiło ważny element zabiegów o członkostwo w NATO, jednak z drugiej strony było równoznaczne z pogorszeniem stosunków z Federacją Rosyjską.

Pomimo oczekiwań władz Tbilisi, podczas szczytu NATO w Bukareszcie nie przyznano indywidualnego planu gotowości dla Gruzji i Ukrainy. Zdecydowano wówczas o nadaniu tym krajom statusu państw kandydujących, co oznaczało, że będą mogły wstąpić do Sojuszu w przyszłości. Władze na Kremlu podejmując decyzję o interwencji zbrojnej, skutecznie zablokowały tę perspektywę na dłuższy okres. Na podstawie destabilizacji

sytuacji w Gruzji należy wyciągnąć następujące wnioski:

- postawa Federacji Rosyjskiej (pierwsze od zakończenia II wojny światowej naruszenie integralności terytorialnej innego państwa) stanowiła pierwszy sygnał ostrzegawczy dla NATO;
- Rosja poprzez interwencję zbrojną jednoznacznie pokazała, że Zachód naruszył jej żywotną strefę wpływów i w imię budowania imperium jest zdolna do daleko idących działań, włączając użycie siły militarnej;
- polityka rozszerzenia NATO – brak konsensusu i podziały wśród sojuszników podczas obrad na najwyższym szczeblu – przyczyniły się do wybuchu kilka miesięcy później wojny rosyjsko-gruzińskiej. Ponadto brak jednomyślności stawia pod znakiem zapytania skuteczność procesu decyzyjnego NATO;
- Republika Federalna Niemiec jako gorący orędownik przystąpienia Polski do NATO, w kwestii Gruzji zachowała powściągliwość – skutecznie blokując północnoatlantyckie aspiracje Tbilisi;
- zaangażowanie Gruzji w Iraku – pozostawanie sojusznikiem Stanów Zjednoczonych, bez członkostwa w NATO nie zapewnia obrony amerykańskiej.

Drugi rozpatrywany przykład interwencji zbrojnej Rosji stanowi konflikt na wschodzie Ukrainy. Bez wątplenia kryzys w tym rejonie należy postrzegać jako jedno z najważniejszych zagrożeń dla bezpieczeństwa Polski. Profesor Zbigniew Brzeziński nadał Ukrainie szczególne znaczenie – sworzni geopolitycznego, które wynika głównie z położenia Ukrainy. Współcześnie obszar ten stał się polem rywalizacji pomiędzy NATO a Federacją Rosyjską. Profesor Przemysław Żurawski vel Grajewski w bardzo trafny sposób oddał znaczenie Ukrainy: „(...) jest państwem rozstrzygającym o być albo nie być imperium rosyjskiego. Moskwa bez Kijowa jest jedynie regionalnym mocarstwem, z którym możemy jakoś dać sobie radę” (Pilis i Dmochowski, 2011, s. 190). Powyższe stwierdzenie bardzo dosadnie oddaje znaczenie Ukrainy jako sworzni geopolitycznego. Dla NATO silna, niepodległa i przyjazna Zachodowi Ukraina jest bardzo ważnym zabezpieczeniem przed odrodzeniem się rosyjskiego imperializmu. Z drugiej strony rosyjskie scenariusze dla Ukrainy zakładają jej destabilizację i całkowite uzależnienie od władz na Kremlu (Turowski, 2016, s. 156).

Wydarzenia na Ukrainie z 2014 r. – przede wszystkim destabilizacja jej południowych obszarów oraz aneksja Krymu – jednoznacznie pokazały, iż w pobliżu granic Paktu Północnoatlantyckiego wciąż występuje deficyt bezpieczeństwa. Rosyjskie plany militaryzacji Półwyspu Krymskiego zakładają stacjonowanie w tym rejonie komponentu 50 tys. żołnierzy oraz rozmieszczenie systemów rakietowych umożliwiających blokadę północno-wschodniej części akwenu, ograniczają możliwość podjęcia działań przez siły NATO (Mickiewicz, 2018a, s. 304).

Należy stwierdzić, iż imperialny kierunek polityki zagranicznej Rosji, skierowany zarówno wobec jej sąsiadów, jak i w sposób pośredni wobec Zachodu, godzi w podstawy systemu bezpieczeństwa pozimnowojennego (Sobczyk, 2016, s. 53). Na uwagę zasługuje również sposób prowadzenia przez Rosję działań hybrydowych rozmywających ostrość konfliktu wojskowego oraz wspierany z zewnątrz separatyzm. Brak przejrzystości sytuacji, wynikający z agresji poniżej progu wojny, może doprowadzić do sytuacji,

w której niełatwo osiągnąć konsensus, która utrudniałaby lub wręcz uniemożliwiła wspólną reakcję w ramach art. 5 Traktatu Waszyngtońskiego (Koziej i Brzozowski, 2015, s. 41). Destabilizacja Ukrainy, charakter prowadzonych ćwiczeń wojskowych, prowokacyjne zachowania w pobliżu granic Paktu, publiczne wskazywanie NATO jako zagrożenia dla bezpieczeństwa Rosji stanowią punkt zwrotny w zakresie podejścia Rady Północnoatlantyckiej do bezpieczeństwa na wschodniej flance.

Wzmocnienie wschodniej flanki NATO

Zarysowana w pierwszej części artykułu postawa Federacji Rosyjskiej wymusiła na przywódcach Paktu Północnoatlantyckiego potrzebę zdefiniowania nowego podejścia do kwestii bezpieczeństwa na wschodniej flance NATO. Konieczność reakcji wynikała głównie z potrzeby utrzymania wiarygodności Sojuszu, która stanowi jedno z najważniejszych zabezpieczeń dla aliantów na wschodniej flance. Utrata wiarygodności może doprowadzić do coraz śmielszych działań Rosji i destabilizacji całego obszaru wschodniej flanki NATO. Potencjalny przeciwnik musi być przekonany o woli i determinacji sojuszników do obrony całego obszaru północnoatlantyckiego, a to z kolei wymaga takiego rozmieszczenia sił i sprzętu, aby przynajmniej budować wrażenie skłonności i gotowości do podjęcia defensywy. Wszelkim działaniom obronnym powinno przyświecać rozwiązanie z okresu zimnej wojny, kiedy to wiarygodność NATO nie pozwalała na oddanie choćby części terytorium i jego odzyskiwania w przyszłości, ale wymagała ustawienia takiej linii obrony, która była adekwatna do ówczesnego zagrożenia.

Wzmocnienie wschodniej flanki NATO ma charakter przełomowy, której głównym elementem jest odejście od koncepcji szybkiego wzmocnienia zagrożonych obszarów na korzyść obrony na wysuniętych rubieżach. Prowadząc badania nad problematyką rozmieszczania sił NATO na terytorium państw, które przystąpiły do Sojuszu po zakończeniu zimnej wojny, należy wspomnieć o fundamentalnych porozumieniach pomiędzy NATO a Rosją, którymi są:

- Akt Stanowiący o Wzajemnych Stosunkach NATO–Rosja (1997);
- Deklaracja Rzymska (2002) – na mocy której powołano Radę NATO–Rosja.

Podczas negocjacji z NATO o ewentualnym rozszerzeniu i rozmieszczeniu sił Paktu na terenie byłego Układu Warszawskiego dla Federacji Rosyjskiej jednym z najważniejszych celów do osiągnięcia było uzyskanie gwarancji, iż NATO nie będzie przybliżać infrastruktury obronnej do zachodnich granic Rosji. Podczas szczytu w Paryżu w 1997 r. Javier Solana złożył deklarację polityczną, w której podkreślił, że „w obecnym i możliwym do przewidzenia środowisku bezpieczeństwa Sojusz będzie organizował swoją obronę zbiorową raczej przez zapewnienie wymaganej interoperacyjności, integracji i zdolności do wzmacniania niż przez dodatkowe rozmieszczenie na stałe znaczących sił zbrojnych” (NATO, 1997a). Deklaracja ówczesnego Sekretarza Generalnego NATO została zapisana w czwartej części Aktu NATO – Rosja, w której Rada Północnoatlantycka zapewniła Federację Rosyjską o braku intencji, planów i powodów rozmieszczania poważniejszych sił wojskowych oraz broni jądrowej na terytorium nowych państw (NATO, 1997b).

Należy przypuszczać, że Rosja traktuje przedstawione zobowiązanie, mające „charakter moralno-polityczny a nie prawny” (Rotfeld, 2014, s. 98), jako gwarancję nierozmieszczania sił NATO na wschodniej flance, a wszelkie zmiany w tym względzie przyjmuje jako zagrożenie wymagające natychmiastowej odpowiedzi. Warto podkreślić, że działania Sojuszu zapoczątkowane po kryzysie na Ukrainie są związane ze zmianą „środowiska bezpieczeństwa”, którą w głównej mierze kreują władze w Moskwie. W deklaracji końcowej walijskiego szczytu przywódcy państw NATO wyrazili potępienie dla działań Rosji, która „nie dotrzymała swoich zobowiązań oraz pogwałciła prawo międzynarodowe, niszcząc poszanowania dla architektury bezpieczeństwa europejskiego” (NAC, 2014).

Ograniczenia w zakresie nierozmieszczania wojsk i infrastruktury NATO przyjęte przed pierwszym pozimnowojennym rozszerzeniem Paktu spowodowały odsłonięcie wschodniej flanki NATO, która nie dysponowała rozwiązaniami typowymi dla zachodniej części Europy. Zmiana tej sytuacji została zapoczątkowana wskutek decyzji podjętych podczas szczytu NATO w Newport, który odbył się kilka miesięcy po aneksji Krymu (Kupiecki, 2016, s. 196). Rada Północnoatlantycka oprócz całkowitego zawieszenia cywilnej i wojskowej współpracy z Rosją (utrzymując kanał komunikacji dyplomatycznej) skoncentrowała się wówczas na przyjęciu doraźnych środków wzmocnienia wschodniej flanki NATO. Istotą postanowień z Newport było zapewnienie wschodnich aliantów o sojuszniczej solidarności.

Z punktu widzenia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej i krajów wschodniej flanki NATO najważniejszym zobowiązaniem przyjętym podczas szczytu było położenie akcentu na obronę i ochronę sojuszniczego terytorium – jako podstawowego zadania Sojuszu. Trzeba podkreślić, że decyzje szczytu w Wali miały przede wszystkim na celu wzmocnienie obrony na wschodniej flance, jednak nie należy im przypisywać strategicznego znaczenia. Wynikało to głównie z niepewności co do przyszłej postawy Rosji – nie wiadomo było wówczas, czy destabilizacja Ukrainy ma charakter trwały, czy kryzys ten należy traktować jako „tymczasowy” incydent. Brak ówczesnej pewności stanowił podstawę do powściągliwości wśród części sojuszników, którzy nie chcieli dążyć do eskalacji napięć z Moskwą (*business as usual*). Zbliżone podejście w tej kwestii prezentowały dwa europejskie państwa, które ze względu na posiadany potencjał militarny, pozycję polityczną oraz wkład do budżetu NATO są jednymi z najsilniejszych państw Paktu – Francja i Niemcy. Przed szczytem w Newport Francja argumentowała, że kraje wschodniej flanki NATO mogą czuć się bezpiecznie ze względu na obowiązujący mechanizm kolektywnej obrony, dlatego też wprowadzenie innych zabezpieczeń oceniano z powściągliwością. Władze w Paryżu twierdziły, że dodatkowe struktury osłabią przekonanie o bezwarunkowym funkcjonowaniu art. 5 Traktatu Waszyngtońskiego (Kubera, 2016, s. 3). Dla Niemiec stała obecność znaczących sił Sojuszu na wschodniej flance stanowiła złamanie zapisów Aktu Stanowiącego NATO – Rosja. Postawa zachodnioeuropejskich sojuszników utrudniała wypracowanie konsensu, co w głównej mierze przełożyło się na „wstrzemięźliwe” rozwiązania podjęte w Walii. Z jednej strony stanowiły one zapewnienie wschodnioeuropejskich sojuszników o solidarności i niepodzielności bezpieczeństwa, z drugiej chęć utrzymania dialogu z Rosją

– pod warunkiem, że uwzględni ona krytyczną reakcję środowiska międzynarodowego i dokona zmiany imperialnego kierunku.

Decyzje przyjęte w Newport – w zakresie wzmocnienia wschodniej flanki NATO – przybrały kształt Planu działań na rzecz gotowości NATO (*Readiness Action Plan*). Był to zamysł, którego istotą było doraźne wzmocnienie zdolności Sojuszu w zakresie odstraszania i obrony na wschodniej flance. Elementy planu miały obejmować dwa typy działań: nieustanną potrzebę zapewnienia bezpieczeństwa (*assurance measures*) oraz strategiczną adaptację sił i środków wojskowych Sojuszu (*adaptation measures*) (NAC, 2014). Od sesji NATO w Newport minęło pięć lat, dlatego warto z perspektywy czasu ocenić, w jakim stopniu główne założenia planu zostały zrealizowane:

1. Ciągła obecność Sojuszu w powietrzu, na lądzie i na morzu. Wspomniana we wcześniejszej części artykułu rozbieżność państw europejskich dotycząca wojsk NATO na wschodniej flance spowodowała, że w ramach obecności na lądzie podjęto decyzję o rotacyjnym stacjonowaniu na wschodniej niewielkich jednostek Sojuszu (Gotkowska, 2016). Bazowanie zakładało ćwiczebną i szkoleniową obecność małych pododdziałów wielkości kompanii – ok. 150 żołnierzy (Gotkowska, 2016). W ramach obecności na morzu utrzymywane są stałe zespoły NATO, które operują na Oceanie Atlantyckim oraz morzach europejskich. Są one w ciągłej gotowości do natychmiastowej reakcji w przypadku sytuacji kryzysowej. Częścią Sił Odpowiedzi NATO na morzu jest Stały Zespół Sił Morskich NATO (*Standing NATO Maritime Group One*). Grupa okrętów zazwyczaj operuje na północy Europy i jest tworzona na bazie państw ramowych (Stany Zjednoczone, Kanada, Holandia, Niemcy) oraz państw, które cyklicznie wydzielają okręty (Belgia, Dania, Hiszpania, Norwegia, Polska, Portugalia i Włochy). Zespół w pierwszej kolejności zapewnia bezpieczeństwo morskich szlaków komunikacyjnych oraz eksponuje obecność na wodach morskich poprzez udział w ćwiczeniach i zawijanie do portów państw NATO. Rozpatrując obecność w powietrzu, należy podkreślić, że przestrzeń powietrzna państw bałtyckich od 2004 r. jest patrolowana w ramach misji *Baltic Air Policing*. W związku z tym Pakt był obecny w tym wymiarze na wschodniej flance przed 2014 r. Do tego okresu państwa członkowskie, które podjęły się patrolowania przestrzeni powietrznej, pełniły trzymiesięczne dyżury samodzielnie, wystawiając po cztery samoloty. W okresie od 30 kwietnia 2014 r. do 31 sierpnia 2015 r. zwiększono liczbę państw realizujących misję do czterech (każdorazowo do dyspozycji po szesnaście maszyn). Od 1 września 2015 r. wysyłane kontyngenty są tworzone na bazie dwóch lub trzech krajów członkowskich NATO.
2. Reforma Sił Odpowiedzi NATO. W ramach tej inicjatywy NATO zreformowało siły odpowiedzi NATO (*NATO Response Force*) utworzone na mocy decyzji szczytu w Pradze w 2002 r. Zgodnie z założeniami miały one stanowić podstawę potencjału ekspedycyjnego NATO. Reforma z Newport zakładała podwojenie liczebności NRF oraz utworzenie sił najwyższej gotowości tzw. „Szpic NATO” (*Very High Readiness Joint Task Forces*). Siły odpowiedzi NATO są zorganizowane w systemie rotacyjnym, w ramach którego w każdym roku poszczególne kraje

NATO utrzymują w gotowości zgłoszone jednostki. Zarówno NRF, jak i VJTF w okresie dyżuru szkolą się i bazują w macierzystych państwach. Szpica NATO – zgodnie z założeniem – ma być zdolna do przerzutu w rejon kryzysu w ciągu od dwóch do trzech dni i ma liczyć około 5 tys. żołnierzy. Główny wkład w sformowanie oddziału wnosi państwo ramowe, wystawiając wiodącą brygadę, która jest uzupełniana mniejszymi pododdziałami i grupami z innych państw. Na początku 2015 r. głównym wyzwaniem dla szpicy NATO było osiągnięcie zdolności do przemieszczenia w ciągu kilku dni. VJTF osiągnęła wstępną gotowość operacyjną na początku 2016 r., a pełną rok później. Dyżur szpicy trwa dwanaście miesięcy. W 2017 r. ramową brygadę wystawiła Wielka Brytania, a w kolejnych latach Włochy i Niemcy. Na 2020 r. planowana jest 21. Brygada Strzelców Podhalańskich, która pomyślnie zaliczyła certyfikację w ramach ćwiczenia Dragon-19. Wypełniając postanowienia walijskiego szczytu, ministrowie obrony ustalili, że głównym dowództwem szpicy będzie Wielonarodowy Korpus Północ-Wschód. Zdolność do realizacji tego zadania szczebiński sztab uzyskał w czerwcu 2017 r. (certyfikowany podczas ćwiczenia Saber Strike-17), tym samym uzyskując status sił wysokiej gotowości. Aby zapewnić skuteczną realizację zadań w przypadku konieczności użycia Sił Odpowiedzi NATO, Sekretarz Generalny zapowiedział utworzenie załączków dowództw – baz logistycznych zapewniających wsparcie oddziałom wysyłanym do walki oraz koordynujących działania sił sojuszniczych w państwach wschodniej flanki (*NATO Force Integration Unit*). Zostały one powołane na przełomie 2015 i 2016 r., w każdym z nich pełni służbę ok. 40–50 żołnierzy. Połowa personelu to narodowy wkład danego państwa, natomiast drugą część obsady stanowią wojskowi przedstawiciele innych państw. Jednostki integracji NATO podlegają pod dwa dowództwa. Korpus w Szczecinie ma w swoim podporządkowaniu NFIU z Węgier, Słowacji, Polski, Litwy, Łotwy i Estonii. Pozostałe dwa sztaby z Bułgarii i Rumunii podlegają pod Wielonarodową Dywizję Południowy Wschód w Rumunii (*Multinational Division South East*). Utworzenie nowego regionalnego dowództwa w tej części Europy jest również wynikiem decyzji z Newport. Przeznaczeniem dywizyjnego sztabu z Rumunii jest dowodzenie operacją z zakresu kolektywnej obrony na południowo-wschodniej flance NATO. Dowództwo osiągnęło wstępną gotowość bojową 1 lipca 2016 r., natomiast pełną 22 marca 2018 r. Reformę Sił Odpowiedzi NATO należy ocenić pozytywnie – NRF zostały zwiększone liczebnie, w ich strukturze znajdują się siły natychmiastowej odpowiedzi – powoływane na podstawie ustalonego planu rotacyjnego. Wielonarodowość szpicy NATO należy rozpatrywać dwójako. Z jednej strony realne działanie sojuszników może stanowić wyzwanie w zakresie kompatybilności, z drugiej wspólny trening jest doskonałą okazją do współdziałania i budowania interoperacyjności. Głównym atutem NRF jest fakt, iż są to siły stałe (w odróżnieniu od Sił NATO tworzonych doraźnie), przeznaczone do natychmiastowego użycia w ramach dowolnej misji (Kłosowicz, 2014, s. 144). Należy jednak mieć na uwadze, że decyzja o ich użyciu pozostaje w kompetencjach Rady Północnoatlantyckiej.

3. Zwiększone ćwiczenia wojskowe we wschodniej flance. Harmonogram manewrów realizowanych przez NATO po 2014 r. został rozszerzony. W 2015 r. Pakt przeprowadził łącznie 280 ćwiczeń narodowych i międzynarodowych. Ponad połowa najważniejszych manewrów miała miejsce w rejonie Europy Wschodniej (Noble Jump – pierwsza weryfikacja działania VJTH; Summer Shield, Flaming Thunder, Baltops, Saber Strike, Iron Wolf, Tobruq Legacy, Trident Joust) (NATO, 2015). W kolejnym roku zrealizowano łącznie 240 manewrów – największe w Polsce: Anakonda-16. Spośród 19 kluczowych przedsięwzięć aż 10 z nich miało miejsce w Europie Środkowo-Wschodniej (Brilliant Jump – przerzut bojowy szpicy, Ramstein Alloy, Flaming Sword, Swift Response, Baltops, Iron Wolf, Saber Strike, Anakonda, Flaming Thunder, Szabla) (NATO, 2016). W 2017 r. odbyło się ok. 270 ćwiczeń, a do kluczowych na wschodniej flance należy zaliczyć: Noble Jump – test mobilności szpicy NATO, Summer Shield, Flaming Thunder, Baltops, Saber Strike, Iron Wolf, Tobruq Legacy oraz Trident Joust (NATO, 2017). W następnym roku było 286 manewrów, a wśród głównych na wschodzie Europy warto wskazać: Siil, Baltops, Saber Strike, Summer Shield, Ramstein Alloy, Brilliant Jump – przemieszczenie VJTH, Trident Juncture, Anakonda, Cyber Coalition (NATO, 2018a). Na bieżący (2019) rok zaplanowano ok. 310 ćwiczeń, wśród których 9 realizowanych na wschodniej flance zostało uznanych za kluczowe: Noble Jump, Summer Shield, Baltops, Saber Guardian, Tobuq Legacy, Cyber Coalition (NATO, 2019a). Przedstawione ćwiczenia mają zróżnicowany rozmach i obejmują wszystkie domeny działań zbrojnych (powietrze, morze, ląd, cyberprzestrzeń). Trzeba stwierdzić, że od 2014 r. gęstość treningów realizowanych na wschodniej flance NATO wzrosła. W każdym roku ponad połowa kluczowych wydarzeń jest prowadzona w tej części Europy. Warto również podkreślić, że ćwiczenia obejmują tematykę związaną z przemieszczeniem i prowadzeniem działań przez Szpicę NATO. Zakres manewrów uwzględnia również sprawdzenie (certyfikację) działania wzmocnionej brygady obejmującej dyżur w kolejnym roku.
4. Odwrócenie trendu obniżania wydatków obronnych. Wytyczne w zakresie wydatków na armię dotyczą przekazywania przez państwa 2% PKB na obronność oraz 20% na zasadnicze uzbrojenie. Sojusznicy spełniający ten standard powinni dążyć do jego utrzymania, natomiast pozostali do jego osiągnięcia w ciągu 10 lat. W 2014 r. 2% PKB na obronność przekazywały trzy państwa (Grecja, Wielka Brytania i Stany Zjednoczone), a zalecenia w zakresie alokacji środków przeznaczonych na wyposażenie armii wypełniło siedem krajów (Estonia, Francja, Luksemburg, Norwegia, Turcja, Stany Zjednoczone, Wielka Brytania) (NATO, 2018b, s. 125). W 2018 r. próg 2% osiągnęło sześciu sojuszników (Estonia, Grecja, Litwa, Łotwa, Polska, Wielka Brytania i Stany Zjednoczone¹), natomiast wymóg w zakresie 20% na zasadnicze uzbrojenie spełniało 16 sprzymierzeńców (Bułgaria, Francja, Węgry, Włochy, Litwa, Łotwa, Luksemburg, Holandia, Norwegia, Polska, Rumunia, Słowacja, Hiszpania, Turcja, Stany Zjednoczone,

---

¹ W raporcie NATO dane z 2018 r. określono jako szacowane.

Wielka Brytania). Ustalony czas na zrealizowanie rekomendacji z Newport zbliża się do półmetka, a w dalszym ciągu zdecydowana mniejszość aliantów przekazuje rekomendowany procent PKB na obronność. Pozytywnym elementem jest jednak fakt, że od spotkania w Walii 20 sojuszników zwiększyło wysokość budżetów wojskowych. Inną pożądaną inicjatywą jest uchwalenie przez kilku koalicjantów narodowych zobowiązań regulujących przeznaczenie minimum 2% PKB na armie (Litwa, Łotwa, Polska, Rumunia) (NATO, 2018b, s. 125). W Polsce w 2017 r. znowelizowano ustawę o *Przebudowie i modernizacji technicznej oraz finansowaniu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej*, uszczegóławiając wysokość środków finansowych przekazywanych na budżet obrony do 2030 r. (Dz. U. 2001 Nr 76 poz. 804).

Kierunek działań defensywnych zapoczątkowany w Newport był kontynuowany podczas kolejnych szczytów NATO. Dwa lata później podczas spotkania w Warszawie przywódcy państw członkowskich NATO nie mieli wątpliwości, że tendencja do pogarszania się warunków bezpieczeństwa w pobliżu granic NATO ma stały charakter. W Warszawie kluczowym zamysłem w zakresie wzmocnienia wschodniej flanki NATO była koncepcja rozmieszczenia czterech batalionowych grup bojowych w Polsce, na Litwie, Łotwie i w Estonii (NAC, 2016). Decyzja o dyslokacji sił NATO w ramach wysuniętej obecności sojuszniczej (*Enhanced Forward Presence*) w tych krajach ma fundamentalne znaczenie ze względu na sposób prowadzenia obrony. Stanowi bowiem odejście od koncepcji szybkiego wzmocnienia zagrożonych obszarów na korzyść defensywy na wysuniętych obszarach.

Ustalenia z Warszawy weszły w życie niespełna rok po spotkaniu Rady Północnoatlantyckiej. W każdym państwie rotacyjnie stacjonuje wielonarodowy batalion sił sojuszniczych (tabela nr 1). Elementem pozytywnie wpływającym na wiarygodność NATO jest terminowa realizacja rozmieszczenia sił sojuszniczych na wschodniej flance. Warto również podkreślić, że coraz więcej sojuszników wnosi wkład w realizację tego przedsięwzięcia. Należy również wskazać, iż państwem ramowym na Litwie jest Republika Federalna Niemiec. W *Białej księdze* przyjętej w 2016 r. jednym z głównych interesów narodowych RFN – tożsamym z interesami państw sojuszniczych jest zapewnienie integralności terytorialnej i suwerenności oraz ochrona obywateli państw sojuszniczych (w głównej mierze państw członkowskich NATO) (Mickiewicz, 2018b, s. 255).

Tabela 1. Wielonarodowe bataliony NATO na wschodniej flance.

Kraj stacjonowania	Państwo ramowe	Państwa uczestniczące		aktualna liczba personelu
		stan na 14.03.2017	stan na 14.06.2019	
Polska	USA	Rumunia Wielka Brytania	Chorwacja Wielka Brytania Rumunia	1197
Litwa	Niemcy	Belgia Luksemburg Holandia Norwegia	Belgia Czechy Islandia Holandia Norwegia	1065
Łotwa	Kanada	Albania Włochy Polska Słowenia Hiszpania	Albania Czechy Włochy Czarnogóra Polska Słowenia Słowacja Hiszpania	1392
Estonia	Wielka Brytania	Francja	Dania Francja Islandia	1141

Źródło: opracowanie własne na podstawie (NATO, 2019b).

Podczas szczytu w Warszawie Polska wyraziła gotowość do utworzenia wielonarodowego dowództwa (*Multinational Division North East*), którego głównym zadaniem ma być koordynacja działania batalionowych grup bojowych. Sztab szczebla dywizyjnego został utworzony na bazie infrastruktury i koszar 16. Dywizji Zmechanizowanej w Elblągu, która została relokowana do Białobrzegów. Certyfikacja dowództwa NATO została sfinalizowana pod koniec grudnia 2018 r., w ramach manewrów Anakonda-18. Uzyskało ono wówczas zakładany poziom gotowości bojowej oraz zdolność do dowodzenia wojskami koalicyjnymi podczas konfliktu o wysokiej intensywności.

Kwestia wzmocnienia wschodniej flanki NATO wymaga również identyfikacji zdolności narodowych, szczególnie Litwy Łotwy i Estonii. Wynika to z faktu, że państwa bałtyckie ze względu na niewielki potencjał, a co za tym idzie słabość, należy uznać za najbardziej prawdopodobny przedmiot testu potencjalnego agresora sprawdzającego spoistość NATO (Żurawski vel Grajewski, 2016, s. 218). Na podstawie symulacji przeprowadzonych przez kalifornijski think tank Rand Corporation, w zakresie ataku Moskwy na kraje bałtyckie, wszystkie scenariusze zakładały zwycięstwo Moskwy po kilku dobach walki (Kisielewski, 2017, s. 46). Wzmocnienie zdolności defensywnych

– w tym budowanie świadomości obronnej, wznawianie poboru, tworzenie wojsk obrony terytorialnej, podnoszenie środków w budżetach obronnych – musi być stałym elementem polityki obronnej państw bałtyckich. Realizacja tych zadań stanowi bowiem podstawę do negocjacji w sprawie zwiększania obecności NATO na terytorium tych państw. Współcześnie jednym z największych wyzwań republik bałtyckich w ramach wzmacniania bezpieczeństwa narodowego jest coraz mniejsza liczba osób w wieku poborowym, spowodowana starzeniem się społeczeństwa i emigracją młodych ludzi (Szymański, 2017, s. 15). Ze względu na fakt posiadania małych wojsk operacyjnych (Litwa – 8600 żołnierzy zawodowych; Łotwa – 5500 żołnierzy zawodowych, Estonia 3250 – żołnierzy zawodowych) głównym wyzwaniem dla władz republik nadbałtyckich pozostaje zwiększenie stopnia zaangażowania obronnego społeczeństwa. W przypadku Litwy i Estonii zwiększenie liczby poborowych, natomiast w przypadku Łotwy wprowadzenie selektywnego poboru (Szymański, 2017, s. 15–21). Stan obronności państw bałtyckich jednoznacznie podkreśla znaczenie obecności NATO na terytorium tych państw.

Niewątpliwie natowskie grupy bojowe na wschodniej flance nie stanowią siły mogącej decydować o losach wojny. Jednak według autora niniejszego tekstu fundamentalną korzyścią ich stacjonowania dla państwa-gospodarza jest ich wielonarodowość. Istnieje duże prawdopodobieństwo, że wielu specjalistów i dowódców wojskowych oceni negatywnie niejednorodność grup bojowych, która wielokrotnie wpłynie na obniżenie potencjału bojowego, problemy w ramach współdziałania oraz luki w zakresie wsparcia i zabezpieczenia wojsk. Warto jednak zwrócić uwagę na to, że potencjalny atak przeciwnika na wschodnią flankę NATO będzie wymierzony nie tylko przeciwko danemu państwu, lecz wszystkim sojusznikom stacjonującym na danym terenie. Na tej podstawie można stwierdzić, iż dopóki Pakt Północnoatlantycki pozostanie wiarygodny, wielonarodowe grupy bojowe na wschodniej flance są znaczącym wzmocnieniem bezpieczeństwa w tym rejonie – *Należy dziękować Bogu, że NATO wzmocniło flankę wschodnią, bo to jest główny element gwarantujący Polsce bezpieczeństwo* (Szeremietiew, 2018, s. 973–974).

Podczas kolejnego spotkania NATO na najwyższym szczeblu w 2018 r. dotychczasowe ustalenia w zakresie wzmocnienia wschodniej flanki nie uległy zmianie. Warto zaakcentować, że podczas szczytu w Brukseli przywódcy państw NATO uzgodnili nową inicjatywę gotowości (*NATO Readiness Initiative*) (NAC, 2018). Koncepcja zakłada powołanie dodatkowych sił złożonych z komponentu lądowego, morskiego i powietrznego. Szefowie państw i rządów, którzy zatwierdzili inicjatywę „4 x 30”, chcą, aby Sojusz Północnoatlantycki (do końca 2020 r.) dysponował 30 batalionami zmechanizowanymi, 30 eskadrami lotniczymi oraz 30 okrętami bojowymi – gotowymi do działania w okresie nie dłuższym niż 30 dni (NAC, 2018). Zgodnie z założeniem wymienione jednostki wejdą do walki jako siły drugiego rzutu. W pierwszej kolejności zostaną zaangażowane narodowe Siły Zbrojne, Szpica NATO oraz w przypadku wschodniej flanki – wielonarodowe grupy bojowe. Należy zauważyć, że Inicjatywa Gotowości stanowi następstwo decyzji podjętych w Newport i w Warszawie. Aktualnie komitet wojskowy NATO prowadzi prace nad implementacją decyzji podjętych przez polityków na podłożu wojskowe. Minister Obrony Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej

wyraził gotowość Sił Zbrojnych RP do udziału w tym przedsięwzięciu.

Oceniając zaproponowany potencjał lądowy inicjatywy „4 x 30”, warto zobrazować jego realną wielkość. Przyjmując modelową strukturę brygady – zazwyczaj składa się ona z trzech batalionów ogólnowojskowych – to wskazana liczba batalionów stanowi siłę ok. 10 brygad. Dla porównania wojska operacyjne Sił Zbrojnych RP aktualnie dysponują trzynastoma brygadami ogólnowojskowymi. Dlatego też zaproponowany potencjał należy ocenić jako znaczący, tym bardziej że polska armia jest sklasyfikowana w pierwszej dziesiątce wśród armii NATO (GFP, 2019). Niewątpliwie propozycja utworzenia inicjatywy stanowi pomysł godny uwagi, należy jednak pamiętać, że adaptacja tej koncepcji wymaga rozwiązania kilku istotnych kwestii, do których należy zaliczyć: sposób przemieszczenia w rejon prowadzenia działań, wsparcie i zabezpieczenie (batalionów ogólnowojskowych) oraz sposób zorganizowania (bataliony hegemoniczne lub wielonarodowe). Istotną kwestią pozostaje również czas osiągnięcia gotowości przez wydzielane siły, który zgodnie z zaproponowaną koncepcją wynosi 30 dni. Prowadzenie działań obronnych przez okres 30 dni dla wielu sojuszników może stanowić wyzwanie nie do osiągnięcia.

Podsumowanie

Okrągła rocznica członkostwa Polski w NATO stanowi doskonałą okazję do refleksji na temat gwarancji bezpieczeństwa dla państw wschodniej flanki NATO. Współczesne działania Federacji Rosyjskiej jednoznacznie wskazują na odbudowę mocarstwowej pozycji oraz chęć ograniczenia roli NATO. W swoich działaniach Rosja przekroczyła wyraźną granicę – pokazała, że jest gotowa otwarcie używać siły, aby blokować prozachodnie aspiracje państw dawnej strefy wpływów. Takie działanie Rosji stanowi zagrożenie dla państw wschodniej flanki NATO. Kierunek działań zapoczątkowany w Newport, kontynuowany w Warszawie i Brukseli, wpłynął na zwiększenie obecności NATO na wschodniej flance. Niewątpliwie obecność wielonarodowych batalionów NATO ma istotne znaczenie polityczne. Dla państw wschodniej flanki flance jest to czas, który musi zostać wykorzystany na ciągłe wzmacnianie i budowanie własnych zdolności obronnych. Sojusz Północnoatlantycki w swoich działaniach musi pozostawać wiarygodny – jest to bowiem jedno z głównych zabezpieczeń przed ewentualną agresją na obszar północnoatlantycki. Utrata wiarygodności może stanowić okazję do testu spójności, który zweryfikuje zasadę jeden za wszystkich, wszyscy za jednego. Pomimo publicznych zapewnień przywódcy Rosji (byłego funkcjonariusza KGB) należy zachować czujność i ciągle wzmacniać zdolności obronne: *Tylko ktoś chory na umyśle albo ktoś, kto śni, może sobie wyobrażać, że Rosja mogłaby pewnego dnia zaatakować NATO* (Kisielewski, 2017, s. 7).

Bibliografia

- Balcerowicz, B. (2010). *Siły Zbrojne w stanie pokoju, kryzysu, wojny*. Warszawa: Scholar.
- Czulda, R., Łoś, R., Regina-Zacharski, J. (2012). *NATO wobec wyzwań współczesnego świata*. Warszawa, Łódź.
- Fedorowicz, K. (2015). Konflikty na Kaukazie Południowym jako czynniki destabilizujące rzeczywistość społeczno-polityczną. *Studia Europejskie*, 76(4), 173–196.
- GFP, 2019. *NATO member states ranked by military strength*. Dostęp: <https://www.globalfirepower.com/countries-listing-nato-members.asp> [15.06.2019].
- Gotkowska, J. (13.07.2016). *NATO na wschodniej flance – nowy paradygmat*. OSW. Dostęp: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-07-13/nato-na-wschodniej-flance-nowy-paradygmat> 23.04.2019].
- Kisielewski, T. A. (2017). *Przesmyk Suwalski Rosja kontra NATO*. Poznań: Rebis.
- Kłosowicz, R. (2014). Problem współpracy NATO – UE wobec wyzwań współczesnego świata. Przypadek państw dysfunkcyjnych. W: T. Kośmider (red.), *Polityczno-wojskowe implikacje członkostwa Polski w NATO* (s. 131–155). Warszawa: AON.
- Koziej, S., Brzozowski, A. (2015). Strategie bezpieczeństwa narodowego RP 1990–2014. Refleksja na ćwierćwiecze. W: R. Kupiecki (red.), *Strategia bezpieczeństwa narodowego RP pierwsze 25 lat* (s. 17–54). Warszawa: WCE.
- Kubera, J. (2016). Szczyt NATO w Warszawie z perspektywy Francji. *Biuletyn Instytutu Zachodniego. Seria Specjalna „Szczyt NATO w Warszawie”*, 252, 1–5.
- Kupiecki, R. (2016). *Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego*. Warszawa: MSZ.
- Mickiewicz, P. (2018a). Ewolucja strategii bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej po zajęciu Półwyspu Krymskiego. W: Mickiewicz, P. (red.), *Rosyjska myśl strategiczna i potencjał militarny w XXI wieku* (s. 281–310). Warszawa: PWN.
- Mickiewicz, P. (2018b). *System bezpieczeństwa narodowego w rozwiązaniach systemowych wybranych państw*. Warszawa: Difin.
- North Atlantic Council. (2014). *Wales Summit Declaration Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Wales*. NATO. Dostęp: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm [18.04.2019].
- North Atlantic Council. (2016). *Warsaw Summit Communiqué Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Warsaw 8–9 July 2016*. NATO. Dostęp: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm [25.05.2019].
- North Atlantic Council. (2018). *Brussels Summit Declaration Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Brussels 11–12 July 2018*. NATO. Dostęp: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_156624.htm [12.06.2019].
- NATO. (1997a). *Statement by the North Atlantic Council*. Dostęp: <https://www.nato.int/docu/pr/1997/p97-027e.htm> [24.06.2019].
- NATO. (1997b). *Founding act on mutual relations, cooperation and security between NATO and the Russian Federation*. Dostęp: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_25468.htm [24.06.2019].
- NATO. (2015). *Key NATO & Allied Exercises*. Dostęp: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2015_06/20150624_1506-key-exercises.pdf [23.05.2019].
- NATO. (2016). *Key NATO & Allied Exercises*. Dostęp: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2016_06/20160615_1606-factsheet_exercises_en.pdf [23.05.2019].

- NATO. (2017). *Key NATO & Allied Exercises*. Dostęp: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2017_05/20170510_1705-factsheet_exercises_en.pdf [23.05.2019].
- NATO. (2018a). *Key NATO & Allied Exercises*. Dostęp: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2018_04/20180425_1804-factsheet_exercises_en.pdf [23.05.2019].
- NATO. (2018b). *The secretary general's annual report 2018*. Dostęp: https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_164187.htm#sg1 [25.05.2019].
- NATO. (2019a). *Key NATO & Allied Exercises*. Dostęp: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2019_02/1902-factsheet_exercises_en.pdf [23.05.2019].
- NATO. (2019b). *NATO's enhanced forward presence*. Dostęp: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2019_04/20190402_1904-factsheet_efp_en.pdf [23.06.2019].
- Pilis, M., Dmochowski, A. (2011). *List z Polski*. Kraków: Zysk.
- Rotfeld, A.D. (2014). NATO–Rosja. Geneza – stan obecny – perspektywy. W: T. Kośmider (red.), *Polityczno-wojskowe implikacje członkostwa Polski w NATO* (s. 86–111). Warszawa: AON.
- Sobczyk, K. (2016). Współpraca ośrodków prezydenckich państw wschodniej flanki NATO w toku przygotowań do szczytu Sojuszu w Warszawie. *Bezpieczeństwo Narodowe*, I–IV, 51–66.
- Szeremietiew, R. (2018). *Stracone dziesięciolecie czy będziemy mądrzy przed szkodą*. Warszawa: Bellona.
- Szymański, P. (2017). *Bałtowie wielu prędkości. Wzmacnianie potencjału obronnego Litwy, Łotwy i Estonii*. Warszawa: OSW.
- Turowski, P. (2016). Bezpieczeństwo energetyczne na szczycie NATO w Warszawie: priorytetem dywersyfikacja ropy i gazu. *Bezpieczeństwo Narodowe*, I–IV, 153–173.
- Ustawa z dnia 25 maja 2001 r. o przebudowie i modernizacji technicznej oraz finansowaniu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej (2000). *Dziennik Ustaw*, 76, poz. 804.
- Więcej gruzińskich żołnierzy w Iraku (2007). *Kaukaz.pl*. Dostęp: <http://www.kaukaz.pl/newsy/arttykul.php?Artykul=139> [24.05.2019].
- Żurawski vel Grajewski, P. (2016). *Polska polityka wschodnia 1989–2015. Wymiar narodowy i unijny*, Kraków: OMP.